

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

TEHLİKE ALTINDAKİ DİLLERDE FOLKLORLAŞMA: DÜZCE ÜNİVERSİTESİ KAFKAS DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ PROGRAMI

Yusuf ŞEN¹

Öz

Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, 2024 yılı itibarıyla Çerkez, Gürcü, ve Abaza Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalları ile lisans düzeyinde eğitim öğretimini sürdürmektedir. Bu bölümlerden Çerkez Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans ve doktora programına sahip iken Gürcü Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans programına sahiptir ve her iki Anabilim Dalı bu yıl itibarıyla (2013-2024) 11. yıllarını idrak etmektedirler. 2024 yılında öğrenci kabulüne başlayan Abaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı ise sadece lisans programına sahiptir. Bu makalede Türkiye coğrafyasında varlığı tehlike altına girmiş diller arasında olan bu üç miras dilin Düzce Üniversitesi'nde anabilim dallarının açılmış olmasının bu dillere tekrar canlılık kazandırılması konusunda sağlayabileceği faydalar incelenmektedir. Çalışmada, günümüzde kullanım alanları oldukça sınırlı hale gelmiş bu üç dilin kurumsal ve eğitimsel bir çabanın konusu olmasının önemi *dil folklorlaşması* kavramı etrafında tartışılmaktadır. Dilin folklorlaşması genel olarak dillerin kaybolma sürecinde dil varlığının tehlikeye girdiği, dilin kullanımının artık dar bir alanda, örneğin sadece aile içinde gerçekleştiği; bu nedenle de dilin artık bir iletişim aracı olmaktan çok bir kimlik göstergesi olarak işlev görmeye başladığı durumu tanımlamak için kullanılmaktadır. Dil folklorlaşması bu yönüyle miras dil konuşucularının büyük ölçüde baskın dile geçiş yaptığı bir bağlamda miras dilin kullanım biçimini ifade etmektedir. Bu durumdan hareketle dilin folklorlaşma özellikleri sergilediği durumlarda dil canlandırma süreçlerinin dilin folklorlaşma sürecini tersine çevirme işlevi görmesi gerektiği açıktır. Ancak bu durumdan dil canlandırma sürecinde dilin sosyokültürel aktarımının gerçekleştiği, Fishman'ın (1987) *ocak ve ev* olarak nitelediği aile ve komşuluk gibi alanların ihmal edilebileceği anlamı çıkarılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kafkas dilleri, Tehlike altındaki diller, Dillerin canlandırılması, Dil folklorlaşması.

FOLKLORIZATION IN ENDANGERED LANGUAGES: DÜZCE UNIVERSITY CAUCASUS LANGUAGES AND CULTURES PROGRAM

Abstract

The Department of Caucasian Languages and Cultures at Düzce University Faculty of Arts and Sciences continues to provide undergraduate education with the Departments of Circassian, Georgian, and Abaza Languages and Literatures as of 2024. One of these departments, the Department of Circassian Language and Literature, has a master's and doctoral program, while the Department of Georgian Language and Literature has a master's program, and both departments are in their 11th year as of this year (2013-2024). The Department of Abaza Language and Literature, which started admitting students in 2024, has only an undergraduate program. This article examines the benefits that these departments at Düzce University can provide in revitalizing these three heritage languages, which are endangered languages in the context of Turkey. The fact that these three languages with very limited domains of language use are the subject of institutional and academic efforts is discussed around the concept of *language folklorization*. The folklorization of language is used to describe the situation where in the process of language endangerment the use of

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi. e-posta: yusufsen@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1975-3099.

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Şen, Y. (2024). Tehlike Altındaki Dillerde Folklorlaşma: Düzce Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Programı. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(Özel Sayı), 1-12.

language was limited to a very narrow domain, such as within the family, and therefore the language no longer functions as a means of communication but rather as a marker of identity. In this respect, language folklorization refers to a form of heritage language use where heritage language speakers have largely switched to the dominant language. That being so, in the contexts where a language displays characteristics of folklorization it is clear that language revitalization processes should serve to reverse the folklorization process of the language. However, this should not mean that areas such as the family and neighborhood, which Fishman (1987) refers to as the *hearth and home* where the sociocultural transmission of the language takes place should be neglected in the language revitalization process.

Key Words: Caucasian languages, Endangered languages, Language revitalization, Language folklorization.

GİRİŞ

2013 yılında öğrenci alımına başlayan Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü Çerkez ve Gürcü Dili ve Edebiyatı Anabilim Dallarını 2024 yılı itibarıyla lisans programlarının açılışının 11. yılını kutlamaktadırlar. Lisans programlarının açılışının akabinde Çerkez Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans ve doktora programlarını, Gürcü Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans programını açmış ve her iki Anabilim Dalı bu programlarını faal hale getirmişlerdir. 2024 yılında bu iki Anabilim Dalı'na Abaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı da öğrenci kabul ederek katılmıştır. Söz konusu Anabilim Dallarında eğitim ve öğretimi devam eden bu üç miras dilin Türkiye bağlamında varlığı tehlike altındadır ve nesiller arası aktarımı büyük ölçüde kesintiye uğramış durumdadır. Bu konuda bilimsel çalışmalar sınırlı olmasına rağmen bu üç dilin kullanımının evlerde belli bir yaşın üstündeki kişiler arasındaki etkileşim alanına sıkıştığı genel kabul gören durumdur (Ertek, 2013; Oral, 2023; Topçu, 2023; Yıldız, 2022). Bu dillerin konuşucularının hemen hepsi Türkçe de konuşmaktadır ve iletişimlerinin çok büyük kısmını Türkçe ile yürütmektedirler. Türkçe yetkinlikleri miras dil yetkinlikleri ile karşılaştırılmayacak kadar yüksektir ve özellikle belli yaşın atındaki konuşucuların miras dildeki yetkinlikleri daha çok sembolik olarak etnik aidiyetlerini ifade için kullandıkları sınırlı sayıda sözcük bilmek biçimindedir. Bu yönüyle ve sınırlı sayıdaki çalışmalarda ifade edilen tehlike seviyeleri göz önüne alındığında bu üç dil Türkiye bağlamında folklorlaşmış dil konumundadırlar denebilir (Ertek, 2013; Oral, 2023; Topçu, 2023; Yıldız, 2022). Dünya ölçeğinde ve farklı diasporalarda söz konusu üç dilin kullanım canlılığı elbette farklı bir tartışma konusudur ve her bir dil ile ilgili durum bu dillerin anavatanları ve bu anavatanlarda ve farklı diasporalarda bu dillerin sahip oldukları kurumsal destekle ve o dil topluluklarının dillerine bağlılıklarıyla ilgilidir. Bu makale, Türkiye bağlamında kullanımı büyük ölçüde aşınmaya uğramış ve neredeyse yok olmaya yüz tutmuş bu üç miras dilin tekrar canlılık kazanması konusunda Düzce Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nün sağlayabileceği faydaları tartışmaktadır.

Dillerin ölümü, dillerin farklı dil kullanım alanlarından kademeli bir şekilde çekilip sonunda oldukça dar bir kullanım alanına sıkıştığı ve bu alanda dil kullanımının ve ediniminin etkin bir şekilde gerçekleşmediği bir süreç sonucu gerçekleşir. *Dil kullanım alanı* genel olarak katılımcılar, bulunulan yer ve konu başlığının belirlediği dilin kullanımının gerçekleştiği ev, işyeri, okul gibi sosyal bağlamı ifade eder (Holmes, 2022: 28). Dil kullanım alanlarından bir dil çekilirken elbette bu alanları başka bir dile terk eder. Bu süreçte doğal eğilim miras dillerin alanları terk etmesi ve baskın dillerin bu alanları doldurmasıdır. Miras diller bir ülkede çoğunluğu oluşturan toplumun dilinin dışında o toplumun geneli için işlevselliği olmayan toplum içinde daha küçük grupların dillerini ifade etmek için kullanılır (Valdez, 2005). Bu tanımdan hareketle baskın dil de, bir ülke veya bölgede karşı karşıya gelmiş iki veya daha çok dilden daha geniş işleve ve yaygınlığa sahip olan genellikle daha büyük sosyal grubun kullandığı dildir.

Miras dillerin korunması ve kullanımının yaygınlaştırılması çabalarının okullarda eğitim ve öğretim ile desteklenmesi çabaları ironik bir duruma işaret etmektedir. Çünkü bütün dünyada miras diller ve özellikle yerli dillerinin varlıklarının tehlikeye girmesinin nedenlerinden birisi büyük ölçüde okullaşmanın baskın dilleri önceleyen ve onların öğrenimini diğer dillerin bilinmesinden ve öğrenilmesinden daha değerli gören ve bunun sonucunda bir diller hiyerarşisi oluşmasına neden olan okullaşmanın kendisidir (Valdez, 2005; Hornberger ve De Korne, 2018). Miras dillerin Türkiye şartlarında yükseköğretimde eğitim hayatının bir parçası olması göreceli olarak yeni bir süreçtir ve 2006-2007 yılında açılan ve öğrenci kabul eden Kafkas Üniversitesi Gürcü Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı hariç tutulacak olursa 2010'lu yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Miras

dillerin resmi kurumlarda eğitim ve öğretimi bu diller açısından birçok yeni durumu beraberinde getirmiştir. İlk olarak bu diller Türkiye bağlamında ilk kez aile içinde ve arkadaşlar arasında kullanılmak dışında resmi bir alanda, üniversite sınıflarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum, bu dillerin alışlageldik kullanımları dışında farklı bir kullanım alanına taşınmaları ve dil konuşucularının bu durumda bu dillerin informel kullanımı yanında veya informel kullanımına maruz kalmadan formel kullanım biçimlerine maruz kalmaları anlamına gelmektedir. İkinci olarak bu programlarda okuyan ve bu bölgede yaşayan bu dil topluluklarının birçok üyesi için bu programlarda görevli öğretim elemanları ile miras dillerinde etkileşim ilk kez bu dilleri Türkçe bilmeyen kişilerle iletişim aracı olarak kullanma şansı doğurmuştur. Bu durum miras dilleri, baskın dilin kullanımının mümkün olmadığı bir durumda hemen her şeyi bu dilde anlamak ve bu dilde ifade etmek amacıyla kullanma anlamına gelmektedir ve daha önce bu dilleri anlama ve kullanma biçimlerinden farklıdır. Üçüncü olarak programda öğrenim gören öğrenciler bu dillerde okuryazarlık becerisi geliştirmektedirler. Bu durum bu dillerin formel öğretiminin bu dillerin canlılığı için en önemli sonuçları olacak durumdur. Çünkü bu dillerde okuryazarlık geliştirmek tek başına bu dillere yeni kullanım alanları açmak anlamına gelmektedir (McCarty, 2013) ve dilin folklorlaşma sürecini birçok açıdan tersine çevirme potansiyeline sahip dil kullanım biçimlerine öncülük etmektedir. Genel olarak Düzce Üniversitesi'nde eğitim ve öğretime başlanması sonucunda, bu üç dille ilgili ortaya çıkan yukarıdaki üç durum dillerin canlandırılması için neler yapılması gerektiğiyle ilgili birden çok maddeyi (Crystal, 2014) ve dillerin canlılık göstergelerinin (Landweer, 1998) birçoğunu doğrudan ilgilendirmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Düzce Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü'ndeki programının Türkiye bağlamında miras dil konumundaki üç dilin yeniden canlılık kazanması konusundaki katkısı, büyük ölçüde artık çok dar alanlarda kullanılan bu üç dilin daha anlamlı bir şekilde yeni bağlamlarda kullanılmasına yapacağı katkılarla ilgilidir. Dili yeni farklı ortamlarda farklı kişilerle lingua franca olarak kullanmak ve dilde okuryazarlık becerisi kazanmak büyük ölçüde bu miras dillerde Türkiye bağlamında gözlemlenen ve Fishman (1987) tarafından kavramsallaştırılmış olan *dillerin folklorlaşma* sürecini tersine çevirme çabaları olarak görülmelidir. Bu çalışmada bu kavramın kullanılma nedeni söz konusu kavramın üç dilin Türkiye'deki konumunu iyi açıklıyor olması ve ayrıca bu dillerin tekrar canlılık kazanmasıyla ilgili üniversitedeki çabaların bu kavram çerçevesinde değerlendirilmesinin daha anlaşılır bir resim ortaya koymasındadır. Öncelikle dilin folklorlaşması, kullanım alanları ve işlevleri açısından birbirleriyle eşit olmayan birden çok dilin temasıyla ortaya çıkan, miras dillere özgü bir durumdur. Genel anlamda bir dilin kullanım alanlarının baskın dil tarafından kademeli olarak ele geçirilmesi sonucu miras dilin oldukça kısıtlı bir kullanım alanına sıkışması dilin folklorlaşması durumudur. Dil folklorlaşmasında genel eğilim dilin yavaş yavaş kamusal alanlardan çekilip sadece ocak ve evin –hearth and home- (Fishman, 1987) dili haline gelme durumudur. Bu yönüyle dil folklorlaşması dillerin varlıklarının tehlikeye girdiği süreçte belli bir aşamayı ifade etmektedir.

Ancak Fishman'ın (1987) işaret ettiği üzere dilin folklorlaşmasına karşı verilen mücadele dilin yaygınlaştırılmasında dilin sosyokültürel bağlamından kopararak okullarda öğretildiği bir sonuç doğurmamalıdır. Dilin yaygınlaştırılmasında öncelik her şeye rağmen dilin sosyal bağlamı içinde, aile ve komşuluk ilişkileri çerçevesinde, dilin nesilden nesile aktarımını sağlamaya çalışmak olmalıdır. Bu da miras dillerin yüksek öğretim kurumlarının bir parçası olduğu süreçte, üniversite ve dil toplulukları işbirliğinin ve toplum odaklı dil canlandırma faaliyetlerine üniversitenin katkısı olmasının gereğini işaret etmektedir. Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü ve bu programlardan mezun olanların, miras dillerin aile içinde ve toplumsal destekli faaliyetlerle nasıl küçük yaşlarda edinilebileceğiyle ilgili projeler geliştirme ve farkındalıklar oluşturma konusunda çaba sarf etmesi

önemlidir. Bu bağlamda söz konusu üç dilin eğitim ve öğretiminin Düzce Üniversitesi'nde açılmış olması rastlantı değildir. Düzce ilinin bulunduğu bölge ve Sakarya, Kocaeli, Bursa ve Balıkesir gibi çevre iller, Türkiye'de bu üç dilin konuşurlarının yoğun olarak yaşadığı yerlerdir. Ayrıca Düzce yine her üç dilin miras konuşucularının yüksek sayıda bulunduğu Türkiye'nin iki büyük metropolü İstanbul ve Ankara'nın ortasında yer almaktadır. Bu dillerin dil topluluklarının yakın bölgede yaşaması üniversite-dil toplulukları arasında karşılıklı güven oluşturmayı, ortak faaliyetlerde bulunmayı kolaylaştırmakta ve akademik çalışma ve proje geliştirmede dil toplulukları üyelerine ulaşımı daha hızlı ve anlamlı hale getirmektedir.

1. DİLİN FOLKLORLAŞMASI

Genel anlamıyla folklorlaşma veya folklorlaştırma kavramı kültürel ve folklorik olguların metalaştırılması ve bu varlıkların ait oldukları toplumdaki işlevsellik biçiminden bağımsız bir şekilde dışarıdan konuyla ilgilenen şahısların ilgilerine sunulması durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle folklorlaşma bir kültürel varlığı ekonomik değeri olan bir metaya çevirme ve sembolik ve estetik olgulara indirgemektedir (Olko, 2021). Folklorlaşma kültürel varlıkları sembolik olgulara ve pazarlanabilir metalara indirgerken, bu olguların dolaşımının ve pratiğinin farklı alanlara kayması bizzat o kültürün ve kültürün farklı biçimlerinin hitap ettiği yeni izleyiciye göre değişikliğe uğraması sonucunu da getirmektedir (Hafstein, 2018). Folklorlaşma bu tespitlerden hareketle birçok açıdan birbirine eşit olmayan ve farklı dünya algılarına sahip birden çok topluluğun ve dolayısıyla kültürün temasıyla ortaya çıkan bir durumdur. Topluluklar arasındaki politik, ekonomik ve sosyal eşitsizlikler sonucu daha küçük toplulukların inançları ve kültürleri daha büyük topluluklar tarafından dışarıdan bir bakışla ötekileştirilmekte, eskiye ait modern dünyaya hitap etmeyen öğelere indirgenebilmektedir. Tosco'ya (2018:230) göre ulus devlet bağlamında folklorlaşma, farklılıkların nötrleştirilmesi anlamına gelmektedir; nötrleştirilmiş bir çeşitlilik politik ve ideolojik olarak tehlike olmaktan çıkar.

Dilin folklorlaşması kavramı yukarıda işaret edilen genel folklorlaşma kavramının bir uzantısıdır. Miras dillerin genellikle içinde bulunduğu iki katmanlılık – diglossia – durumunda miras dil ile baskın dilin kullanım alanları bir dengede tutulamamakta, miras diller kullanım alanlarını baskın dillere bırakmak zorunda kalabilmektedirler. Bu sürecin sonunda miras diller çok sınırlı kullanım alanlarına hapsolünmaktadırlar. Miras diller bağlamında *folklorlaşma* kavramı ilk kez Fishman (1987) tarafından kullanılmıştır. Fishman bu ifadeyi dillerin canlandırılmasıyla ilgili makalesinde daha çok dillerin yaygınlaştırılması bağlamında, folklorlaşma endişesinin önceliklerin neler olması gerektiği konusunda nasıl yanıltıcı olabileceğini tartışırken kullanmaktadır. Fishman dilin folklorlaşmasını bilgisayarların ve roketlerin dünyayı yönettiği bir zamanda dilin modern konuların, amaçların ve statülerin dili olmak yerine ocak ve evin sıcak halk dili olma durumu olarak betimlemektedir (s.8). Daha sonra farklı araştırmacılar folklorlaşmayı dilin kısıtlı alanlarda kullanılması durumunu ifade etmek için kullanmışlardır. Yamamoto vd. (2008), Fishman'ın kullanımından hareketle dilin folklorlaşmasını bir dilin çağdaş hayatın anlamlı alanlarından soyutlanarak dilin önemsiz işlevlerde kullanımı olarak tanımlamıştır. Tosco (2018) dilin folklorlaşmasını, "...ulusal (baskın) dilin konuşucuların hemen bütün iletişim ihtiyacını karşıladığı, 'orijinal', veya 'tarihi' (miras) dilin hemen hiçbir durumda bir iletişim aracı olmadığı..." (s.203) bir durum olarak tanımlamaktadır. Yukarıdaki tanımlardan anlaşıldığı üzere dilin folklorlaşması kavramı farklı ölçüde dil kullanımı ve dil yayılım biçimlerini ifade etmek için kullanılabilir. Folklorlaşma bir dilin aile ve ailenin yakın çevresi gibi hayatın dar bir alanında kullanıldığı bir durum için kullanılabilir gibi, dilin artık bir iletişim aracı olarak kullanılmaktan çıktığı ve baskın dilin içine serpiştirilmiş bazı deyimler biçimine dönüştüğü bir durum için de kullanılabilir.

Dil folklorlaşmasının tanımından hareketle folklorlaşmanın tam olarak dilin varlığının tehlikeye girdiği hangi aşamada başladığı ve belirtilerinin neler olduğunu daha belirli şekilde tanımlayacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Dil folklorlaşması tanımlarından anlaşılacağı üzere bir boşlukta değil baskın dillerin varlığıyla ortaya çıkmaktadır. Miras dil konuşucularının baskın dili yaygın olarak duymaları ve kullanmaları sonucu miras dildeki becerileri sınırlı hale gelmekte ve kendi dil topluluklarında da iletişimleri büyük ölçüde baskın dil yoluyla gerçekleşmektedir (Rothman, 2009). Medya araçlarının yaygınlaşmasıyla sadece miras dilinde iletişim kurabilen yaşlı nesil günümüzde bulunmamaktadır. Baskın diller daha geniş kullanım alanlarında işlevsel olma özellikleriyle miras dillerin kullanım alanlarına kolayca girebilmekte ve bir müddet sonra bu alanı tamamen ele geçirebilmektedir. Bu duruma iyi bir örnek yaklaşık son elli yılda Çerkezcede gerçekleşen genelde dini hayatta, ibadet ve dualarda artık Çerkez dilinin kullanımının tamamen ortadan kalkmış olmasıdır (Yıldız, 2021).

2. KAFKAS DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ PROGRAMI VE FOLKLORLAŞMANIN GERİ DÖNDÜRÜLMESİ

Dillerin folklorlaştığı durumlarda çözüm elbette bu dillerin folklorlaşmasını durdurmak ve dillerin öğrenilmesini destekleyerek ve teşvik ederek güncel ve önemli alanlarda tekrar kullanılabilirlerinin yolunu açmaktır (Yamamoto vd. 2008). Dillerin folklorlaşması dillerin kullanım alanlarını kaybetme süreci sonucu ortaya çıkıyorsa, canlandırılması da dillere yeni kullanım alanları açma veya kaybedilen kullanım alanlarının tekrar geriye kazanılması sonucu gerçekleşecektir. Düzce Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü birçok açıdan söz konusu üç dil için müfredat programlarının içeriği gereği dil öğretiminin yanı sıra öğrencileri dillerin yeni kullanım alanlarıyla tanıştırma ve bunun sonucu olarak dilin farklı bağlamlarda farklı biçimlerde kullanımıyla ilgili beceriler kazandırma işlevi görmektedir. Öğrenciler Edebiyat derslerinde farklı türlerle karşılaşmakta, konferanslarda ve derslerde dillerinin bir sunum dili olarak kullanımına ve akademik bir içerik taşımaya şahitlik etmektedirler. Öğrenciler farklı kullanımlara maruz kalmak yanında kendileri de ödevlerinde ve sunumlarında bu dilleri gerektiği gibi kullanmaya çalışmaktadırlar. Bu durum genel olarak dillerin nicelik olarak sahip oldukları kullanım alanlarının ötesinde nitelik olarak hangi içeriği aktarmak için kullanıldığı konusuyla ilgilidir. Dil kullanım alanlarının nicelik ve niteliği birçok durumda birbirleriyle kesişebilen alanlar olsa da miras dillerin folklorlaşma sürecini durdurma ve tersine döndürme sürecinde konuya dillerin kullanılma biçiminin niteliği açısından da yaklaşmak faydalı olacaktır. İçerik açısından diller genel olarak iki işlev için kullanılmaktadır. Diller bilgi içeriği yüksek -referential- ve duygu içeriği yüksek -affective- iletişim amacıyla kullanılabilirler. Her iki iletişim işlevinin de bulunabildiği dil kullanımı mümkünken, bir dil kullanımında bu iki içerik türünden birisinin baskınlığı yükseldikçe diğerinin bu kullanımdaki varlığı azalır (Holmes, 2022:12). Folklorlaşmanın dilin ocak ve evin dili olma haline gelmiş olması durumu olduğu düşünüldüğünde, bu dil önemli ölçüde kültürel içerik aktarımı ihtiva etmesine rağmen, folklorlaşma sürecinde dilin daha çok duygu yönü yüksek içerik aktarımı için kullanıldığı iddia edilebilir.

Kafkas Dilleri ve Kültürleri Programı açıldığında Türkiye bağlamında bu programlarda eğitim verecek öğretim elemanı yetiştiren kurumsal bir yapı olmadığı için bu programlar için akla gelen ilk çözüm öğretim elemanlarının bu dillerin köken ülkelerinden temini olmuştur. Üç Anabilim Dalı'nda bu dillerin eğitim ve öğretimi Gürcistan, Adige Cumhuriyeti ve Abaza Cumhuriyeti'nden gelmiş öğretim elemanları tarafından yürütülmektedir. Bu anabilim dallarında farklı ülkelerden gelmiş öğretim elemanlarının bulunması, bu bölümlere devam eden öğrenciler ve bu dilleri konuşan

ve bu öğretim elemanlarıyla bir araya gelen bölge halkı için ilginç bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu dillerde belli dil yeterliğine sahip kişiler bu dilleri ilk kez baskın dili paylaşmadıkları kişilerle konuşmak durumunda kalmaktadırlar. Bu doğal olarak miras dilin gerçek bir iletişim aracı olarak kullanılması ve değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca programların köken ülke - diaspora işbirliği ile açılması bu iki grup arasında işbirliğinin artmasını sağlamıştır.

Düzce Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nün bu üç dilin folklorlaşma sürecini tersine çevirme sürecinde sunduğu en önemli katkı bu dillerde öğrencilere okuryazarlık becerisi kazandırmaktır. Bir dilde okuryazarlık becerisi edinme bizzat dilde yeni bir alanda işlevsellik edinme anlamına gelmektedir (Hornberger ve De Korne, 2018). Ancak okuryazarlık dil kullanıcılarında basitçe bir dil kullanım alanı açmakla kalmayıp o dilde daha yetkin olma, dilüstü bilinci kazanma, o dilde roman, şiir, tiyatro gibi farklı türlerle tanışma ve o dili dünyanın farklı yerlerindeki insanlarla lingua franka olarak kullanma olanağı vermektedir.

Düzce Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nün üçüncü katkısı, bu programlarda günümüzde ve gelecekte ihtiyaç duyulacak bu dilleri öğretebilecek öğretmenler yetiştirmek ve özellikle yüksek lisans ve doktora programı olan Çerkez ve Gürcü dillerinde bu dillerle ilgili gerçekleştirilen araştırmalar yapmak biçimindedir. Program mezunu öğrenciler, bu dillerin ortaöğretimde ve seçmeli ders olarak öğretilmesinde, topluma dayalı dil edinme programlarında, daha yetkin öğrenciler olarak çalışabilmektedir. Bu arada özellikle yüksek lisans tezlerinde dillerin öğretimiyle ilgili materyal geliştirme, Çerkez dili öğretiminde Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı'nın kullanılmasını sağlama çalışmaları öğrenciler tarafından ele alınan konular arasındadır. İleride yine bu bölümden mezun öğrencilerin daha geniş çaplı olarak bu dillerin kendi sosyo-kültürel ortamında okul öncesi ve yaşı küçük çocuklara kazandırılması konusunda gerçekleştirilebilecek projelerde yer alması ve bu dillerin canlandırılması konusunda halkta olumlu tutumlar oluşturulması sürecine katkıda bulunması beklenmektedir.

2.1. Köken Ülke Diaspora İşbirliği

Düzce Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nün anavatandaki üniversiteler ve Türkiye'de bulunan dil toplulukları ve Üniversite işbirliğiyle açılmış olup Türkiye'de açılan programlarda köken ülkelerden öğretim elemanlarının üniversitelerarası işbirlikleriyle görevlendirilmiş olmaları, coğrafi olarak ayrı olan bu dil topluluklarının etkileşimini de artırmıştır. Bu etkileşim iki farklı ülkedeki halkların arasında kültürel ve sanatsal faaliyetler olarak (duzceadigexase, 10.2024) ve akademik olarak ortak düzenlenen konferanslar ve sempozyumlar biçiminde gerçekleşmiştir.

Karşılıklı olarak küçük yaşlardaki çocukların dil öğrenme projelerinde ülke ziyaretleri gerçekleştirilmektedir (duzceadigexase, 08.2024). Gerçekleştirilen ziyaretlerde miras dillerin kullanımı Türkiye bağlamında bu dillerin Türkçe bilenler arasında kullanılmasına göre farklı bir süreçtir. Bu dillerin ortak baskın bir dil paylaşmayanlar arasında kullanılıyor olması ve bu dilin her yerde ve her konuda iletişim aracı olarak kullanılma zorunluluğu, yukarıda ifade edildiği üzere bu dilleri gerçek bir iletişim aracı olarak kullanma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda baskın dil, konuşucuların zorlandıkları durumlarda dahi kullanılamamakta ve konuşucular miras dillerinde dil değiştirmesi yapmadan iletişim kurmanın yollarını bulmaya çalışmaktadırlar. Doğal olarak miras dilin farklı bir gruba karşı kullanılma durumu bu dilin geleneksel kullanımı ile yeni kullanım biçimi arasında karşılaştırmaların yapılmasına ve miras dildeki dil kullanımı ve miras dil kullanma yetkinlikleriyle ilgili farkındalıkların ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır.

Miras dil konuşucularının köken ülkelerdeki konuşucular ile etkileşim içinde olmaları, o dillerin korunması ve canlandırılması konusunda önemli bir motivasyon kaynağı olduğu gibi bu etkileşim miras dil konuşucularının dil becerilerine de önemli katkılar sağlamaktadır. Çalışmalar köken ülkeler ile diaspora halkının etkileşiminin yüksek olmasının, karşılıklı ziyaretlerin süresine de bağlı olarak miras dil konuşucularının dilbilgisi becerilerine ve özellikle sözcük bilgisinin gelişmesine katkıda bulunduğunu göstermektedir (Chondrogianni ve Daskalaki, 2023). Karşılıklı ziyaretler özellikle ulaşım araçlarının yaygınlaştığı ve daha ulaşılabilir hale geldiği günümüzde nispeten yakın coğrafyalardan olan bu halkların bu dilleri bir nevi lingua franca niteliğinde iletişim aracı olarak kullanması ve bu kullanıma farklı yaşlardan miras dil konuşucularının tanıklık etmesi bakımından önemlidir.

Diğer taraftan geliştirilen ikili ilişkiler ve günümüzde iletişim araçlarının da yaygın ve kolay kullanımı sayesinde kaşılıklı çevrimiçi görüşmeler sık hale getirmiştir. Bu konuda gerçekleştirilen çevrimiçi öğrenci konferansları ve önemli günlerde gerçekleştirilen etkinliklerin ortak olarak çevrimiçi olarak düzenlenmesi bu ilişkilerin sürdürülebilirliğinin önemli göstergeleridir. Karşılıklı sözlü ve yazılı kişisel etkileşimler de birçok açıdan yukarıdaki ilişkilerin devamı olarak folklorlaşmaya karşı etkili bir şekilde kullanılacak araçlardır. Miras dillerde sosyal ağlarda aktif olmak, bloglar yazmak, mesajlaşmak genç öğrencileri motive edebilir ve (tekrar) dil konuşma toplulukları oluşturmak anlamına gelebilir (Sallabank, 2012).

2.2. Miras Dilde Okuryazarlık

Dillerin tehlike altına girmesi dillerin kullanım alanlarını kaybetmeleri sonucu edinimlerinde ve kullanımlarında ortaya çıkan sınırlılıkların sonucudur. Bu nedenle dilleri tekrar canlandırmanın ve dillerin folklorlaşma eğiliminin önüne geçmenin bir yolu da o dillere yeni ve daha geniş edinim ve kullanım alanları oluşturmaktır. Geleneksel olarak dilin sadece sözel olarak kullanıldığı bir dil topluluğuna okuryazarlığın girmesi, dilin edinim ve kullanım alanlarının genişlemesi anlamına gelmektedir (McCarty, 2013). Okuryazarlık elbette tek başına bir dilin canlanmasını sağlayamaz; nesiller arası dil aktarımı, sosyokültürel yönden zengin bir bağlam olan aile, komşuluk ve dil toplulukları içinde gerçekleşen sözlü dil kullanımıyla gerçekleşir (Fishman, 1991). Ancak okuryazarlık, dil topluluğu ve ev tabanlı dil ediniminin canlandırılmasını desteklemede ve yeni dil edinim yolları açmada önemli bir rol oynayabilir.

Okuryazarlığın dilin canlandırılması ve dilin folklorlaşması sürecini tersine çevirme sürecinde daha belirli olarak oynayabileceği roller o dilin konuşucuları ve o dilin temas halinde olduğu diğer topluluklar arasında o dilin prestijinin yükselmesi, o dille ilgili dilbilimsel normların gelişmesi ve yerleşmesi ve dil ediniminin desteklenmesidir (McCarty, 2013). Hualapai yerli diliyle ilgili yapılan çalışma, miras dillerde okuryazarlığın o dillere karşı tutumda olumlu tutumlar geliştirmeye katkıda bulunarak o dil topluluğu arasında dilin prestijini ve kimlik bilincini yükselttiği görülmüştür (Watahomigie ve McCarty, 1996). Yine aynı çalışma, okuryazarlığın baskın dile ve daha geniş topluma Hualapai yanlısı bir köprü sağlamaya hizmet ettiğini göstermektedir. Diğer bir deyişle okuryazarlığın sonucu olarak bir dilin medyada görünürlüğünün artması o dilin daha çok tanınmasına ve diğer dil grupları ile bir bağ oluşturmaya neden olmaktadır.

Miras dillerin konuşucuları için de miras dilde okuryazarlık aracılığıyla o dilin nasıl kendi gündelik sınırlı kullanımı dışında akademik ve estetik amaçlarla da kullanılabilirdiğini görmek o dile karşı olumlu bir tutuma neden olur. Yine o dilin dil topluluğu tarafından yazılı basında ve internet gibi farklı iletişim ve etkileşim alanlarında kullanılması elbette o dilin prestijini kendi topluluğu

nezinde yükseltir. Düzce Üniversitesi'nde üç miras dilde okuryazarlık edinimi bu dil konuşucularının o dilin başka bağlamlarda ve özellikle köken ülkelerdeki kullanım biçimine ve tarzına ulaşım anlamına gelmektedir. Türkiye'de yaşayan bu dil toplulukları okuryazarlıkla büyük ölçüde ilk kez o dilde üretilen akademik ve edebi eserlere ulaşım sağlamaktadırlar. Nitekim bir dilin farklı alanlarda farklı değişkelerine maruz kalan öğrenciler daha yüksek dil becerilerine sahip olmaktadır (Dorian, 1977; Rothman, 2009).

2.3. Miras Dil Öğreticileri Yetiştirme ve Miras Dille İlgili Akademik Çalışmalar

Düzce Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nün dil folklorlaşmasını tersine çevirme ve dilin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmada bir diğer katkısı, bu dilleri öğretecek ve bu dillerin canlandırma faaliyetlerinde görev alabilecek adaylar yetiştirmesidir. Bölüm mezunları ortaöğretimde seçmeli ders olarak bu dersler açıldığında bu dersleri vermek üzere görevlendirilebilmektedirler. Ayrıca yine mezunlar, daha esnek ortamlarda bu dillerin belli ölçüde konuşulduğu lokasyonlarda açılan Düzce Halk Eğitim Merkezi ve bu dil topluluklarının derneklerinin işbirliğiyle halka açık dil öğretme programlarında da çalışabilmektedirler. Bu konuyla ilgili karşılaşılan zorluk söz konusu dil öğretim programlarının sürdürülebilirliğini sağlayamamaktır. Uzun sürede öğrenci devamı azalmakta ve programların sürdürülmesi zor hale gelmektedir. Diğer bir zorluk da mezunların genel formasyon derslerini alıp dil öğretimiyle ilgili dersleri almamalarıdır. Ayrıca bu programlardan mezun olan öğrencilerin bu miras dilleri akıcı bir şekilde kullanabilip kullanamadığı konusu araştırılması gereken bir konudur.

Çerkez Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans ve doktora programı imkânı sunarken, Gürcü Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans programı sunmaktadır. Programlarda henüz tamamlanmış doktora tezi bulunmamaktadır. Yüksek lisans çalışmalarında Çerkez ve Gürcü dillerinde yazılan tezlerin yanında Türkçe yazılan tezlerde de Çerkez ve Gürcü dillerinin farklı yoğunlukta da olsa kullanılıyor olması, bu dillerin öğrenciler tarafından akademik olarak kullanıldığının bir göstergesi olması bakımından oldukça önemlidir. Türkiye bağlamında sadece sözlü olarak yakın aile ve arkadaşlar arasında varlığını sürdüren bu dillerin şu anda tez yazımında kullanılıyor olması çok kısa süre öncesine kadar hayal edilmesi bile zor bir durumdur.

Bu dillerin canlandırılması bağlamında önemli bir başlık, genel olarak bu programlarda hazırlanan tezlerin konusudur. YÖK tez merkezi verilerine göre Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nde Gürcü ve Çerkez dil ve kültürleri üzerine yapılan çalışmalardan sadece bir tanesi Gürcü dilinin derlemine içermektedir. Gürcü dili programındaki diğer tezler edebiyat, dilbilim ve Gürcü tarihi alanlarındadır. Çerkez dili programında ise nispeten yüksek sayıda yüksek lisans tezi bulunmasına rağmen Çerkez diline ait derlem çalışması yapmış olan bir tez bulunmamaktadır. Tezler daha çok Çerkez kültürü, edebiyat, dilbilim ve Çerkez dili öğretimi üzerine yoğunlaşmaktadır. Yüksek lisans çalışmalarında bölgede veya Türkiye'nin başka bölgelerinde yaşayan dil topluluklarının kullandıkları dillerin özelliklerini, dil kullanım sıklıklarını ve örüntülerini çalışan tezler bulunmamaktadır. Bu alanlardaki çalışmalar özellikle dillerin canlılık seviyelerinin tespiti konusunda önemli bilgi niteliğindedir ve dil canlandırması konularında nasıl kararlar alınması gerektiğini belirler (Crystal, 2000). Bu konularda veri eksikliği bu dillerle ilgili yanlış bilgilerin dolaşımına yol açmakta ve bu dillerin yaşayabilirliğiyle ilgili yanlış çıkarımlara neden olabilmektedir. Yine bu konularda yapılacak çalışmalar sonucu elde edilecek derlemeler, bu dillerde yazılı ve sözlü arşivlerin ortaya çıkması, sözlük, sözcük, gramer kitapları ve sosyokültürel bağlamı göz önüne alan dil öğretim materyalleri geliştirmek için önemlidir. Yüksek lisans programlarındaki öğrencilerin farklı bölgelerdeki dil topluluklarından toplayabilecekleri, bu

toplulukların sosyokültürel özellikleri ile dillerini ilişkilendirebilen çalışmalar, bu dillerin öğretilmesinde ve yaygınlaştırılmasında nasıl bir yol takip edileceğiyle ilgili önemli veriler içereceklerdir.

3. TARTIŞMA

Düzce Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, her ne kadar Türkiye’de dil öğretimi veren diğer bölümlerin de yaşadığı ortak sorunlarla mücadele etmek (Ertuğrul, 2024: 53) durumunda ise de, üç miras dilde öğrencilerin sözel dil becerileri geliştirmesi, var olan sözel dil becerilerini ilerletmesi, yine bu dillerde okuryazarlık kazandırılması ve bu okuryazarlığın sonucu olarak bu dillerde köken ülkede ve farklı diasporalarda hazırlanmış metinlerle tanışmaları ve bu dillerin farklı dil kullanım alanlarında nasıl kullanıldığını görebilmeleri ve kendilerinin de akademik ortamın bir parçası olarak bu farklı dil kullanım biçimlerini edinmeleri hususunda önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca öğrenciler öğrendikleri dillerin yapısıyla ilgili derslerde dillerin nasıl işlediğine dair bilgilerle dil üstü farkındalıklarını geliştirmektedirler. Yüksek lisans programlarında ise öğrenciler bu dillerde geleneksel olarak çevrelerinde görmeye alışkın olmadıkları bir biçimde bu dilleri akademik alanda yine duymaya alışkın olmadıkları akademik konuları tartışmak için kullanmaktadır.

Düzce Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü’nün söz konusu akademik çabaları, varlıkları Türkiye’de tehlike altına girmiş ve tehlike seviyeleri sınırlı sayıdaki çalışmada gözlemlenen (Ertek, 2013; Yıldız, 2022) kullanım örüntülerine göre folklorlaşmış bu üç dilin folklorlaşma sürecini tersine döndürme faaliyetleridir. Öğrencilerin dil kullanım becerilerini yükseltmek, bu dillerde öğrencilere okuryazarlık becerileri kazandırmak, öğrencileri bu dillerde gerçekleştirilen akademik, kültürel ve sosyal etkinliklerin bir parçası yapmak genel olarak nüfusun yaşlı kesiminin görece kırsal kesimde kullanmasına alışkın olduğumuz bu diller için yeni alanlar ve daha zengin dil kullanım becerileri anlamına gelmektedir. Dillerin yeni alanlarda daha etkin bir şekilde kullanılması, folklorlaşma sürecinin tersine çevrilmesi çabaları olarak görülmelidir. Çünkü folklorlaşma, dillerin sınırlı alanlarda genellikle sözlü olarak kullanıldığı, dil kullanım alanlarının çoğuna baskın dilin hâkim olduğu ve bu nedenle de dil kullanıcılarının dil yetilerinin tam olarak oluşmadığı bir durumdur. Miras dili konuşucularının dil yetilerinin tam olarak gelişmemesini Rothman (2009), bu dillerde konuşucuların formal eğitim almaması ve okuryazarlık durumlarıyla açıklamaktadır.

Ancak Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü’nün bu dillere verdiği katkı, bu dillerde bazı konuşucuların okuryazarlık geliştirmesi ve bu dilde tezler yazıyor olmak, bu dil topluluklarında yanlış bir güven duygusu oluşturmamalıdır (Crystal, 2000:186). Bir dilin yükseköğretimin bir parçası olarak yükseköğretimde kullanılıyor olması, onun doğal bir biçimde daha informal alanlarda da kullanılacağına bir garantisi değildir. Fishman’ın (1987) iddia ettiği gibi dilin sosyo-kültürel bağlamında aile ve komşuluk ilişkileri içinde aktarımı ve edinimi gerçekleşmeden dilin nispeten yüksek amaçlar için kullanılmaya hazırlanması, bu dil topluluklarını tekrar bu dilden mahrum etmeye eşdeğerdir. Çünkü bu durumda dil canlandırılabilse bile ortaya çıkan dil kurtarılmaya çalışan dilden farklı olacaktır. Fishman bu endişeden hareketle dilin folklorlaşma ihtimalinden çekinmeden önceliğin dilin ocak ve ev edinimini incelemeyi savunmaktadır. Nitekim Fishman’a göre nesiller arası sürekliliğe odaklanmayan, yani çocuk doğurma çağındaki ailelerin sosyalleşme davranışlarını içermeyen ve etkilemeyen dil canlandırma faaliyetleri toplumsal ölüme giden yoldur (1991: 91)

Ancak bu konuda daha makul yol, dillerin canlandırılması sürecinde eve dayalı canlandırmayla ve yukarıdan aşağıya canlandırma faaliyetlerinin birbirleriyle doğru etkileşim içinde yürütülebilmesidir (Yamamoto,1998). Çünkü birçok açıdan miras dilde okuryazarlık ve yüksek dil becerisi gibi etmenler evlerde dil ediniminin önemli bir ögesi durumundadır. Evde çocuklara hikâyeler okumak, çocuklar için görsel araçlar hazırlamak ve bunlardan faydalanmak, farklı konularda ve farklı alanlarda çocuklara miras dili baskın dilin kullanımına ihtiyaç duymadan istikrarlı ve tutarlı bir şekilde kullanabilmek bu dilde eğitimle mümkündür.

Bu durumda Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü'ne düşen dil öğretme, dil becerisi geliştirme ve dili akademik alan dâhil farklı alanlarda kullanma ve kullandırtma çalışmaları yanında bölgedeki miras dil topluluklarıyla daha yoğun işbirliği yapmalarıdır. Bu programların bir misyonu da miras dil topluluklarıyla yakın bir çalışma içinde olmak, dil edindirme çalışmalarında daha toplum bazlı projeler üretmek ve bu tür projeleri desteklemek, mezun öğrencileri bu topluluklar içinde aktif miras dil savunuculuğu yapabilecek becerilerle donatmak, üniversitedeki etkinliklere bu toplulukların her katmanından insanların katılımını teşvik etmek ve bilimsel çalışmalarda özellikle bu dil toplulukları üyelerinin miras dilleri ve miras dillerini kuşatan sosyokültürel yapılarıyla ilgili derlemler yapmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adigexase 2024. Düzce Adige Xase (4 Ağustos 2024) Adıgey Cumhuriyeti Haçemziy köyünden misafirlerimiz [Fotoğraflar] Instagram. <https://www.instagram.com/duzceadigexase/>
- Adigexase 2024. Düzce Adige Xase (13 Ekim 2024) Adıgey Cumhuriyeti Haçemziy köyünden misafirlerimiz [Fotoğraflar] Instagram. <https://www.instagram.com/duzceadigexase/>
- Crystal, D. (2000). Language death. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chondrogianni, V. Ve Daskalaki E. (2023) Heritage language use in the country of residence matters for language maintenance, but short visits to the homeland can boost heritage language outcomes. *Frontiers in Language Sciences*, (2) 1-19.
- Dorian, N. C. (1977) The Problem of the Semi-Speaker in Language Death. *International Journal of the Sociology of Language*. (12), 23-32
- Ertek, M. S. (2014) Türkiye'deki Gürcüler ve Konuşurlarını Kaybetmekte Olan Dilleri. *Tehlikedeki Diller Dergisi* (3)142-146.
- Ertuğrul, A. (2024). Onuncu Yılında Düzce Üniversitesi Gürcü Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. İçinde Türk-Gürcü Kültürel İlişkileri: Tarih-Kültür-Edebiyat-Dil. Ed. Ali Ertuğrul, Maka Salia Beşiroğlu, Shorena Lomaia, Yusuf Şafak, Düzce: Düzce Üniversitesi Yayınları, 27-55.
- Fishman, J. A. (1987) Language Spread and Language Policy for Endangered languages. İçinde Peter H. Lowenberg (Ed.), Language Spread and Language Policy: Issues, Implications and Case Studies. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics (pp.1-15). Georgetown University Press.
- Fishman, J. A. (1991). Reversing Language Shift. Multilingual Matters.

- Hornberger, N H., Korne, H.D. (2018) Is revitalization through Education Possible? İçinde Hinton, L., Huss, L. Roche, G. (Eds.) The Routledge Handbook of Language Revitalization (ss 94-104) Routledge: New York.
- Landweer, M. Lynn (1998). Indicators of ethnolinguistic vitality: case study of two languages – Labu and Vanimo. İçinde Ostler (Ed.), Proceedings of the Second FEL Conference, University of Edinburgh, (ss. 64-72) Bath: Foundation for Endangered Languages.
- McCarty, T. L. (2012) Literacy and Language Revitalization. İçinde C. Chappelle (Ed.), Encyclopedia of Applied Linguistics. (1-7) Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Olko, J. (2021). Economic Benefits: Marketing and Commercializing Language Revitalization. İçinde J.Olko, J. Sallabank (Eds) Revitalizing Endangered Languages: A Practical Guide (ss.140-156) University of Warsaw
- Oral, Y. (2023) Abhazca Abazaca. İçinde M. Bağrıaçık, Ö. Demirok; B. Öztürk (Eds.) Türkiye'nin Tehlike Altındaki Dilleri. (ss. 15-32) <https://tehlikealtindakidiller.org/turkiyenin-tehlike-altindakidilleri/> (E.T.: 10.11.2024)
- Rothman, J. (2009) Understanding the nature and outcomes of early bilingualism: Romance languages as heritage languages. *International Journal of Bilingualism* 13 (2)155– 163.
- Sallabank, J. (2012). Diversity and language policy for endangered languages. İçinde B. Spolsky (Ed.) [The Cambridge Handbook of Language Policy](#) (100-123) Cambridge University Press
- Topçu, M. (2023) Çerkesçe. İçinde M. Bağrıaçık, Ö. Demirok; B. Öztürk (Eds.) Türkiye'nin Tehlike Altındaki Dilleri. (ss. 33-48) <https://tehlikealtindakidiller.org/turkiyenin-tehlike-altindakidilleri/> (E.T.: 10.11.2024)
- Tosco, M. (2011). Between endangerment and Ausbau. İçinde E. Miola & P. Ramat (Eds.) Language Contact and Language Decay: Socio-political and Linguistic Perspectives. (pp.228-285) IJSS Press.
- Watahomigie, L. J. & McCarty, T. L. (1996). Literacy for what? Hualapai literacy and language maintenance. İçinde N. H. Hornberger (Ed.), Indigenous literacies in the Americas: Language planning from the bottom up (pp. 115–36). Berlin, Germany: De Gruyter.
- Valdes, G. (2005) Bilingualism, Heritage Language Learners, and SLA Research: Opportunities Lost or Seized? *Modern Language Journal*, (89), 410–426.
- Yamamoto, A. (1998) Retrospect and prospect on new emerging language communities. İçinde Ostler (Ed.) İçinde Ostler (Ed.), Proceedings of the Second FEL Conference, University of Edinburgh, (ss. 114-124) Bath: Foundation for Endangered Languages.
- Y. Yamamoto, M. Brenzinger, M. E. Villalo. (2008). A Place for All Languages: On Language Vitality and Revitalization. *Museum International* 60 (3). 60-70.
- Yıldız, M. (2021) Türkiye'deki Çerkesler ve Kaybolmakta Olan Dilleri: Ertuğrul Mahallesi Örneği. *Tehlike Altındaki Diller* (18) 25-43.